

МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС «ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ: НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІСТОРИКІВ» (НОТАТКИ З ФОРУМУ)

15—17 вересня 2023 р. у Вільнюському університеті відбувся Міжнародний конгрес «Переосмислення України та Європи: нові виклики для істориків», співорганізаторами якого стала низка європейських наукових та освітніх установ, фондів та інституцій. Ініціатором проведення конгресу й головним організатором події був Інститут історії Литви.

Вільнюс зустрів учасників конгресу не лише сонячною і теплою погодою, а й зворушливими та повсюдними проявами солідарності: офіційні будівлі та приватні оселі, кав'ярні та крамниці прикрашені кольорами українського прапора. Урочисте відкриття конгресу відбулося за участі спікерки Сейму Литовської Республіки *Вікторії Чміліте-Нільсен*, ректора Вільнюського університету *Рімвідаса Петраускаса* та директора Інституту історії Литви *Алвідаса Нікжентайтиса*.

У конгресі взяли участь понад 100 істориків з різних країн. Кількісно переважали українські історики, більшість яких прибула з України, а частина — з інших європейських країн, де працюють віддавна, або ж опинилися там унаслідок повномасштабної російської агресії 2022 р.

Доволі незвичною для наукового форуму виявилась частина роботи конгресу, де грантодавці презентували роботу фондів з Німеччини, Литви, Польщі та України, що фінансують міжнародні наукові проекти у сфері гуманітаристики. Фонди представили учасникам конгресу правила, вимоги та основні результати своєї діяльності за попередні роки, пояснюючи специфіку фінансової підтримки історичних досліджень.

Цитування: Гончаренко Н., Лисенко О., Старченко Н., Шандра В. Міжнародний конгрес «Переосмислення України та Європи: нові виклики для істориків» (нотатки з форуму). *Український історичний журнал*. 2024. № 1 (574). С. 226—231. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.01.226>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Робота конгресу — це два з половиною дні інтенсивної праці, що включала основну лекцію, кілька загальних панельних дискусій (вступних і підсумкових), та 18 тематичних панелей з презентаціями досліджень і дискусіями, що відбувалися паралельно кожного дня. У таких ситуаціях завжди доводиться робити непростий вибір: куди йти, кого слухати, з ким дискутувати? Адже форум — це також можливість зустрітися зі знайомими науковцями, або з тими, кого знаєш лише за публікаціями. Прикметно, що доповідачі й дискусанти з різних країн, попри значну інтелектуальну, а часом і емоційну напругу, пов'язану з проблематикою дискусій, спілкувалися виважено і коректно, не вдаючись ні до зверхності, ні до повчань своїх менш іменитих колег.

І хоча більшість панелей конгресу хронологічно й тематично стосувалися новітньої історії, зокрема ХХ ст., а деякі — перебігу сучасної війни РФ проти України, основну доповідь на тему «Минуле в сьогоденні: переосмислення України, Європи та ролі національної держави у глобальну епоху» у перший день виголосив британський історик, фахівець з ранньомодерної історії *Роберт Фрост*. Вибір основної лекції свідчить про новаторський підхід організаторів та їхнє розуміння того, що необхідно «переосмислювати» не лише уявлення про ХІХ — ХХ ст., а й про давніші епохи, знання про які здебільшого теж є інтелектуальною спадщиною епохи модерної: кінця ХІХ — і майже усього ХХ ст.

У першій тематичній панелі «Тоталітарні режими та їхня спадщина: історична політика і політика пам'яті» виступили вісім доповідачів, котрі аналізували досвід режимів ХХ ст., в якому закорінені не лише російські концепції, а й теперішні агресивні практики. *Стефан Родевальд* у виступі «Українська історія крізь призму пост / деколоніальності» запропонував стислу характеристику історії України крізь призму колоніального дискурсу і подолання колоніальної спадщини, що є продуктивним, з огляду на актуальні російські претензії на реставрацію імперії. Деякі вузлові аспекти повномасштабної війни проти України у виступі «Вторгнення Росії в Україну та ХХ століття: питання поточної війни» розглянув, запропонувавши нестандартні оцінки, *Кай Струве*. *Олександр Лисенко* у доповіді «Пам'ять про Другу світову війну в Україні: між політикою та суспільним запитом» показав зони суголосся і дисонансу в очікуваннях і запитах українського суспільства, з одного боку, та мнемонічних заходах різних політичних сил, що перебували при владі у незалежній Україні, з іншого. Доповідач наголосив, що в українському суспільстві, на відміну від російського, формотворчі чинники колективної пам'яті та ідентичності, пов'язані з Другою світовою війною, поступаються на користь боротьби за суверенітет нашої держави. Проблемою усвідомлення відповідальності за сприяння нацистам в «остаточному вирішенні єврейського питання» торкнулася *Анна Вилетала* у виступі «Управління важким минулим: примирення зі співучастю у Голокості в Польщі та Україні», аналізуючи підходи науковців і влади у двох сусідніх країнах. *Анке Гілбреннер* представила «Суперечливі спогади про пакт Молотова — Ріббентропа в Європі», зауваживши актуальність проблеми через теперішні спроби Кремля ділити Європу на сфери впливу та сучасну політику «умиротворення» В. Путіна колек-

тивним Заходом. У виступі *Моніки Роджерс* «Пам'ять і право в Європі: від заборони заперечення Голокосту до “кривавих земель”» дискутувалися дихотомічні явища у повоєнному науковому й суспільному дискурсі, що вплинули на сприйняття геноциду євреїв у системі моральних і правових координат. *Ірина Раманова* у виступі «Меморіалізація місць пам'яті жертв сталінських репресій у Білорусі: низові ініціативи» висвітлила тему на матеріалах локацій, пов'язаних з цими трагічними сторінками історії, розповівши, як влада і громадські інституції комунікують питання увічнення пам'яті жертв сталінського терору. Виступ *Вальдемара Клумбіса* «Чому тоталітарні пам'ятники слід (не)прибирати» представив досвід Литви із декомунізації меморіального простору та збереження історико-культурної спадщини радянської доби. На його думку, концентрація та музеєфікація пам'ятників комуністичної епохи в окремих місцях сприятиме засвоєнню уроків минулого і застерігатиме від тоталітаризму.

Упродовж першого дня за участі українських істориків та колег з інших країн відбулося ще п'ять тематичних панелей, присвячених різним аспектам роботи з історичними документами та формуванню новаторських концепцій на основі нових інтерпретацій джерел. На тематичних панелях «Імперія / імперіалізм та націєтворення в Україні у регіональному вимірі: дослідження Південної України та Слобожанщини», «Чи потрібен нам новий тип воєнної історії?», «Російсько-українська війна і зміна наративу у єврейських студіях / єврейській ідентичності», «Документування російських злочинів у війні проти України» йшлося і про історичні документи, що опрацьовані та зберігаються в архівах, і про ті, що накопичуються нині, й служитимуть доказами воєнних злочинів росіян.

Насичена програма другого дня складалася із шести панелей, де розглядалися різноманітні хронологічно і тематично проблеми: «Руйнування Російською Федерацією музеїв, архівів та об'єктів культурної спадщини в Україні», «Річ Посполита в ранньомодерний період — нові тенденції в сучасній історіографії», «Міська історія», «Розпад СРСР, російський експансіонізм та проросійський сепаратизм у Східній Європі (1988—2022)», «Як викладати історію України та українсько-литовсько-білоруського регіону? Старі та нові підручники з історії регіону», «Привласнення та білі плями. Культурна спадщина в умовах конфлікту». Завершився день двома загальними вечірніми дискусіями «Чи має Україна та Східно-Центральна Європа історію?» та «Історія та зовнішня політика. Як слід вирішувати конфлікти?», де обговорювалася присутність українських та східноєвропейських істориків у глобальному науковому просторі, а також реальний і ймовірний вплив науковців на міждержавні політичні суперечності (зокрема українсько-польські).

Виступи в панелі «Річ Посполита в ранньомодерний період — нові тенденції в сучасній історіографії», суголосні із тематикою основного доповідача *Роберта Фроста*, засвідчили постання цілковито новаторських концепцій, розроблених українськими вченими щодо історії ранньомодерного періоду та обґрунтоване джерелами «вписування» української історії у загальноєвропейський контекст.

Лариса Довга у доповіді «Окциденталізація чи полонізація? Українська культура на мапі культур Першої Речі Посполитої» наголосила на необхідності перегляду прийнятих у сучасній історіографії понять, як-от «полонізація» / «латинізація» та «окциденталізація» ранньомодерної української культури, а також ролі релігійних структур у цих процесах, й запропонувала нові підходи до інтерпретації описаних явищ. *Андрей Закшевський* констатував сумні наслідки ототожнення Речі Посполитої з Польщею в польській історіографії, нагадавши, що у XVII—XVIII ст. терміни «Польща» і «польський» вказували не на етнічний компонент, а використовувалися переважно на означення мешканця Польського королівства чи Речі Посполитої. На думку доповідача, слід запровадити терміни «річпосполитський» та «річпосполитизація», оскільки «поляк» і «польський» залишають надто багато простору для непорозумінь. *Наталія Старченко* показала, що тези про анархічність шляхти та недієвість суду, з'явившись у польській, російській та українській історіографіях XIX ст., до сьогодні є частиною уявлень про Річ Посполиту (і пересічних громадян, і певної частини істориків). Відштовхуючись від цих позірних «аксіом», доповідачка передусім зупинилася на специфіці судових джерел, що зазвичай сприймаються як відображення реальних подій. У той час це був радше конструкт, який творили скаржники та писарі відповідно до культурних цінностей свого часу та очікувань спільноти. Тож досліджувати минуле необхідно у контексті його власної логіки, з урахуванням історичної специфіки явищ та ієрархії цінностей певної епохи. *Віктор Горобець* підважив одну із наріжних констант українського історіографічного дискурсу — модель жорсткого протиставлення устроїв козацького гетьманату та Речі Посполитої, в якій «соціально справедлива» по суті «козацька демократія» протистоїть шляхетській державі. Проаналізувавши витоки цього історіографічного канону, доповідач показав спадковість річпосполитських практик в інституціях та культурі козацької держави.

Упродовж третього дня конгресу науковці працювали у шести тематичних панелях, що охопили різну проблематику та широкі хронологічні рамки: «Російсько-українські конфлікти (війни) та історична пам'ять», «Радянські репресії: причини, масштаби, наслідки», «Становлення національних держав у Центрально-Східній Європі. Доба “першої незалежності” (1917—1921) й наступні періоди», «Український чорноморський кордон у контексті російської агресії проти України: історична ретроспектива», «Велике князівство Литовське — мультиперспективний підхід», «Імперії та націєтворення».

На тематичній панелі «Радянські репресії: причини, масштаби, наслідки» було представлено доповіді, що показують коріння сучасних російських політичних і соціокультурних практик, і пояснюють світоглядні настанови, притаманні більшості населення. У доповіді «Радянські депортаційні політики щодо України після Другої світової війни» *Андрій Когут* показав, як репресивними інституціями запроваджували злочинні практики, що породжували постійний страх. Той самий період і проблему, але на інших джерелах проаналізувала *Лілія Циганенко* у доповіді «Репресії та вимушена міграція як ознаки процесу радянзації у

Південній Бессарабії (1940, 1944—1953 рр.)». *Інна Чернікова* у доповіді «Радянські репресії української інтелігенції міста Харкова (1933 рік)» на прикладі ситуації у Харкові показала, що «радянська модернізація» означала не лише терор голодом українського селянства, а й культурний геноцид — знищення української інтелігенції. У доповіді *Ольги Рябченко* «Конструктори радянської цивілізації: українська літературно-мистецька інтелігенція у політичних кампаніях на селі в роки колективізації та Голодомору» проаналізовано, як під час Голодомору 1932—1933 рр. влада використовувала частину інтелігенції задля пропаганди ідеалів комунізму напівживим від голоду селянам. *Ольга Коляструк*, представляючи доповідь на тему «Генераційно-антропологічний вимір повсякдення в радянському тоталітаризмі і репресивних практиках» й аналізуючи взаємини політичної верхівки із суспільством, дійшла висновку, що система потребувала не індивідуумів, а «гвинтиків», котрі мають виконувати партійні накази.

Робота тематичної панелі «Імперії та націєтворення» розпочалася з презентації книжок про «довге» ХІХ століття. *Валентина Шандра* представила два нариси історії України ХІХ ст., зазначивши прагнення авторів відмовитися від репрезентації України ХІХ ст. як моноетнічної спільноти, й від перебільшеної ролі селянських і робітничих виступів, натомість детальніше розглядати конфесійне розмаїття (православ'я, римо-католицьке, унійне, юдейське, магометанське та протестантські вірування), культуру повсякдення (нові технології, організація дозвілля та модерні культурні практики еліт). У доповіді *В. Шандри* «Підходи до написання історії України “довгого” ХІХ століття» було наголошено, що цей період варто досліджувати з урахуванням імперського контексту, враховуючи регіональні відмінності й різні географічні, культурно-цивілізаційні та соціально-політичні характеристики. Поєднання етнічного і територіального підходів з часовими та просторовими змінами дозволять історикам створити достовірні знання про Україну. *Олена Аркуша* у доповіді «Україна ХІХ століття між двома імперіями: віднайдення єдності в історії та історіографії» зупинилася на концептуальних підходах, висвітливши, зокрема, наукові моделі Івана Лисяка-Рудницького, застереження Олександра Оглобина не зводити історію ХІХ ст. до «культурно-національного відродження», тези Ярослава Грицака про «принципову нормальність» української історії та її вписування у європейські процеси. Виступаючи з доповіддю «Українське ХІХ ст.: зміст, структура і межі національної історії» та презентуючи львівське видання історії України ХІХ ст., *Мар'ян Мудрий* висвітлив формування української нації на базі «руських» регіональних ідентичностей, показавши національно-політичні лояльності та орієнтації, і внесок українців у культурні надбання імперій. *Остан Серєда* доповідав про те, «Як писати інтелектуальну історію українського руху ХІХ ст.», і представив нове дослідження, зосередившись на проектах інтелектуалів, які у ситуації бездержавності відіграли ключову роль у формуванні української нації. *Володимир Склокін*, доповідаючи про «Імперський поворот і переосмислення проблеми російського колоніалізму в сучасному українському історіописанні», вказав на широкий контекст цього питання. *Мартін Ауст* у доповіді «Як досліджувати імперську іс-

торію Росії після повномасштабного нападу Росії на Україну» поділився своїми міркуваннями щодо цієї проблеми, зокрема визначенням причин війни та роллю Заходу у її припиненні. *Даріус Сталюнас* у доповіді «Дискурсивні пастки в новій імперській історії» вказав на необхідність комплексного підходу до політики центральної влади щодо околиць, аби уникнути односторонності оцінок. *Олена Палько*, виступаючи із доповіддю «Меншини України в (роз)заплутуванні національних / імперських проєктів у міжвоєнний період», проаналізувала специфіку і конкуренцію тогочасних проєктів.

Робота конгресу засвідчила готовність науковців аналізувати звичні історіографічні концепції, які варто переосмислювати, знайомитися з колегами з інших країн, формувати нові дослідницькі колективи, ділитися новими концепціями та підходами. Завершився конгрес побажаннями аналогічних подій у майбутньому, що сприятиме переосмисленню України та Європи та створенню нового наративу історії України в європейському контексті.

Надійшла / Received 13.12.2023

Надія ГОНЧАРЕНКО

Інститут культурології Національної академії мистецтв України (Київ, Україна)

Nadiia HONCHARENKO

Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Олександр ЛИСЕНКО

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

Oleksandr LYSENKO

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Наталія СТАРЧЕНКО

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

Nataliia STARCHENKO

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Валентина ШАНДРА

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

Valentyna SHANDRA

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)